

Одеська національна юридична академія

БАЛАНЮК Дмитро Михайлович

УДК: 304. 83+325

**СТРАТЕГІЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ
В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОГО
БУДІВНИЦТВА**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Південноукраїнському національному педагогічному університеті ім. К.Д. Ушинського Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
КРИЖАНТОВСЬКА Тетяна Іванівна,
Південноукраїнський національний педагогічний
університет ім. К.Д. Ушинського,
доцент кафедри політичних наук.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
ГАНСОВА Емма Августівна,
Одеський регіональний інститут державного
управління Національної академії державного
управління при Президентіві України,
професор кафедри філософських
та соціально-політичних наук;

кандидат політичних наук, доцент
КОЧ Світлана Вадимівна,
Інститут соціальних наук Одеського
національного університету імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри історії та світової політики.

Захист відбудеться « ____ » _____ 2009 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий « ____ » _____ 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В. Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Протягом ХХ ст. відбулося небачене в історії розширення міграційних потоків, яке на початку ХХІ ст. призвело до перетворення феномену міграції з об'єкту політичної уваги в чинник політичного процесу. Відбувся процес виокремлення регіональних міграційних просторів. Актуальності набула проблема переорієнтації державної політики як виключно регулюючої, до такої, що здатна підтримувати баланс інтересів міждержавних і міжнародних акторів, що беруть участь в формуванні міграційного простору.

Міграційна політика стає елементом стратегії національно-державного будівництва. Активність міграційної політики проявляється у здатності цільового впливу на структурні елементи національного цілого, трансформуючи склад і якість населення.

Регулювання, як вимушений захід держави щодо міграційних потоків, прагне набути рис стратегічного планування з метою: створення механізмів захисту соціальної інфраструктури від значного впливу з боку імміграційного тиску; забезпечення відтворення суспільно-політичних процесів в умовах еміграційного відтоку і демографічної кризи; створення умов для вирівнювання потенціалів, як в середині держави, так і на глобальному рівні; використання міграційного планування як геополітичної тактики.

Міграційні процеси здатні виступати індикатором ступеню геоекономічної активності та геополітичної рівноваги на різних рівнях територіально-політичного простору, індикатором лояльності населення щодо змін в суспільстві, індикатором процесу взаємопроникнення національних економік.

Актуальність проблеми підсилюється здатністю міграцій впливати на соціально-культурну трансформацію. Міграційні процеси постають наслідком, і, одночасно, причиною руйнації культурної цілісності національного утворення. З іншого боку, – чинником трансформації етнополітичної картини світу, формування нових політичних націй.

Двоїста природа міграційних впливів обумовлює те, що сучасна імміграційна політика розвинених країн виглядає дволиким Янусом, що стоїть на вході у західний світ: одне обличчя вітає обраних, котрих не так мало, інше – відлякує більшість. Західне суспільство розколото: одна його частина погоджується з регульованою імміграцією, інша вимагає анти імміграційних заходів.

Зростання впливу міграційного чинника на політичні процеси є актуальним і для України. Формування міграційної політики в Україні є частиною національно-державного будівництва.

Діалектичність міграційних впливів важко усвідомлюється. Незважаючи на глобалізацію міграційних процесів, розроблення науково-

методологічного інструментарію щодо дослідження міграційного простору не є завершеним. Наука ще й досі не має єдиної концепції щодо аналізу та формування міграційної політики. Переосмислення значення міграційних рухів у політичних процесах є актуальним.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Подане дисертаційне дослідження виконано в рамках планової науково-дослідницької теми кафедри політичних наук Південноукраїнського національного університету ім. К. Д. Ушинського «Трансформаційний процес в Україні: основні проблеми та умови їх вирішення» (№ держреєстрації 0109U000215).

Метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз особливостей становлення та реалізації стратегій міграційної політики в період національно-державного будівництва, а також визначення умов та стану формування міграційної політики України. Мета досягається вирішенням комплексу завдань:

- дослідити процес становлення міграційної проблематики, як об'єкту політологічного аналізу;
- надати визначення поняттям, що є основою наукового аналізу: «міграційний простір», «міграційний процес», «міграційна політика», «міграційна стратегія»;
- визначити умови перетворення міграції населення в чинник соціально-політичного розвитку, встановлення його характеристик, форм впливу на національну стабільність та безпеку;
- простежити еволюцію становлення міграційної політики в історичній та соціальній ретроспективі: від заходів симптоматичного регулювання до стратегічного планування;
- дослідити взаємовплив національних інтересів та державних міграційних стратегій на динаміку міграційного процесу і форми міграційної політики;
- визначити вплив стратегій та методів регулювання міграційних потоків на формування «якісних» характеристик населення як геостратегічного потенціалу держави;
- реконструювати процес формування міграційного простору на теренах України та форми його упорядкування;
- проаналізувати якісні риси міграційних процесів в Україні та процес розвитку інституційної бази міграційної політики;
- дослідити використання Україною міжнародного досвіду в процесі формування стратегічних завдань міграційної політики та встановити можливості її адаптації щодо міжнародних угод.

Об'єктом дослідження є міграційні процеси та форми їх регулювання.

Предметом дослідження є становлення міграційної політики як стратегічного планування заходів щодо упорядкування міграційного

простору. Становлення та реалізація міграційної політики як чинника національно-державного розвитку України.

Методи дослідження обумовлені потребою комплексного аналізу теми і базуються на використанні філософських загальнонаукових принципах пізнання: системності, історизму, об'єктивності. Специфіка дослідження обумовила використання методів історіографічного аналізу і синтезу, синхронного, порівняльного. Використання спеціальних методів дослідження: методу індукції, структурно-функціонального аналізу, теоретичного абстрагування, дозволило дослідити сутність міграцій як об'єкта політичного аналізу та чинника політичного процесу. Методологічною основою дослідження є системний підхід. Своєрідність проблематики, що має міждисциплінарний характер, обумовлює використання методів суміжних наук: порівняльно-правовий, статистичний, прогностичний.

Наукова новизна одержаних результатів. Представлено комплексний аналіз особливостей становлення міграційної політики. Досліджено реалізацію міграційної політики України, що дозволило сформулювати пропозиції з удосконалення практики міграційного регулювання. Здійснений аналіз дозволив обґрунтувати нові наукові положення, що виносяться на захист:

уперше:

- надано визначення міграційного процесу як дієвого чинника соціально-політичного розвитку, що здатний впливати на геостратегічний потенціал держави. Доведено, що в умовах геополітичної дестабілізації міграційна політика використовується національно-державними утвореннями під гаслами національно-територіального відновлення;

- визначено, що реалізація міграційної політики є частиною реалізації національного інтересу, що виходить за межі державних територій, постає залежною від систематичної державної корекції міграційних потоків через інституційне втручання в систему глобального міграційного простору.

- розглянуто процес формування міграційного простору України, проаналізовано етапи та форми його упорядкування в зв'язку з становленням інституційної основи державного управління. Простежено та статистично обґрунтовано якість міграційних процесів в Україні з початку 90-х років до 2008 р.;

уточнено та систематизовано:

- становлення міграційної політики в історичній ретроспективі; простежено перетворення міграції в об'єкт державної політики: зазначено етапи впорядкування міграційного простору (від природних важелів міграції, через симптоматичне регулювання до стратегічного планування);

- науково-теоретичні підходи щодо можливостей управління міграційними процесами; продемонстровано двоїсту природу міграційних впливів на стабільність та консолідацію суспільства. Здійснено аналіз мультикультуралізму, толерантності, монокультурності як принципів

забезпечення національної консолідації. Виявлено протиріччя між мігрантами і корінним населенням; показано, як міграційні потоки екстраполюють конфлікти з внутрішньодержавного рівня на міжнародний рівень. Доведено різницю міграційних стратегій з огляду на специфіку регіонального розвитку;

- вплив стратегій та методів регулювання міграційних потоків на формування «якісних» характеристик населення як геостратегічного потенціалу держави; систематизовано комплекс державних заходів щодо управління міграційними потоками. Доведено тенденцію до встановлення «фільтруючої» системи відбору щодо «корисних» груп мігрантів;

- нормативно-правові акти, проекти, що стосуються міграційного регулювання. Надано пропозиції щодо правового удосконалення практики міграційного регулювання;

набули подальшого розвитку:

- систематизація науково-методологічного апарату дослідження міграційної проблематики; набуло уточнення значення та політичне розуміння категорій: «міграційний простір», «міграційний процес», «міграційна політика», «міграційна стратегія»; обґрунтування процесу становлення міграційної проблематики, як об'єкту політологічного аналізу;

- досліджено процес розвитку міграційної політики України в умовах реконструкції міграційної політики економічно розвинутих країн сусідів та країн ЄС. Досліджено вплив міжнародних та міждержавних угод на міграційну політику України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що положення і висновки можуть бути використані у процесі формування міграційної політики України, її міграційної стратегії та тактики, у національній геополітичній доктрині, у процесі вдосконалення чинного законодавства, у навчальному процесі, при підготовці загальних і спеціальних курсів, навчальних посібників.

У дисертації розробляється система понять, що значимі в практичному плані для твердження міграційного чинника як одного з найдієвих чинників трансформації демографічного та геостратегічного потенціалу політичного утворення в процесі національно-державного розвитку. Представлені положення спрямовані на реформування політичного курсу України, твердження пріоритету національно-державних інтересів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на міжнародних і всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, зокрема: «Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформації держави і громадянського суспільства (Одеса, 2006 р.), «Соціально-економічні, політичні і культурні оцінки та прогнози на рубежі двох тисячоліть» (Тернопіль, 2006 р.), «Революція в освіті: глобалізація та індивідуалізація – погляд у майбутнє» (Одеса, 2007 р.),

«Соціально-політична взаємодія в сучасній Україні: вибір шляхів державного розвитку» (Одеса, 2008 р.) та ін.

Основні результати роботи обговорювались на засіданнях кафедри політичних наук Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського (м. Одеса) /2006–2009 рр./.

Публікації. Результати дослідження опубліковані у 5 публікаціях, які надруковані у виданнях, що визнані ВАКом України фаховими з політології:

Структура дисертації складається з вступу, трьох розділів, що включають пункти та підпункти, висновків, списку джерел. Загальний обсяг дисертації складає 257 сторінок, з них список використаних джерел становить – 51 сторінка (440 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження і її актуальність, визначено предмет, об'єкт, мету і завдання дослідження, сформульовано наукову новизну, практичне значення результатів, та особистий внесок здобувача в розробку проблеми.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні основи міграційної політики»** здійснюється методологічний аналіз досліджень, що присвячені особливостям формування міграційної політики.

У **підрозділі 1.1. «Розвиток теорії дослідження міграційної політики»** представлений аналіз предметного кола досліджень з проблем формування міграційної політики, еволюцію науково-теоретичного усвідомлення значення масових міграцій для стабільності національного розвитку. Зазначено, що міграційні процеси постали об'єктом досліджень ряду наук в XVIII ст. Особливе значення міграцій для політичного процесу визначалося в антропогеографічних підходах XIX ст. Наприкінці XIX – початку XX ст. міграційними дослідженнями займалися В. Григор'єв, А. Ісаєв, А. Кауфман, а у довоєнні 20–30 рр. – Б. Барчук, В. Вошинін, Б. Жданов, Л. Лубни-Герцик, С. Струмилін, С. Фрейдман, І. Ямзин. Втім, вже з 30-х рр. до кінця 1980-х рр. у межах СРСР термін «міграція» майже зник з літератури. Дослідження здійснювались лише у дозволених напрямках. Відновлення широти поняття «міграція» відбулося в працях В. Покшишевського, Ж. Зайончковської, Т. Заславської, О. Ларміна, В. Моїсєєнко, В. Переведенцева, Л. Рибаківського, В. Староверова, Б. Хорева, В. Чапека та ін. Виникло безліч тлумачень поняття «міграції». Термінологічна плутанина обумовила виникнення класифікацій тлумачень, наукової дискусії, що тривають.

Глобальні зміни кінця XX ст. обумовили широкомасштабні емпіричні дослідження. Міграційна проблематика постала предметом досліджень Національного інституту проблем міжнародної безпеки при РНБіО

України (С. Пірожков, О. Хомра, О. Маліновська); Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України (О. Позняк, Е. Лібанова); Інституту політичних та етносоціальних досліджень НАН України (С. Кульчицький, Ю. Шаповал, О. Майборода); Лабораторії аналізу й прогнозування міграції населення Інституту Народного господарського прогнозування РАН і Ради по міграції країн СНД та Балти (Ж. Зайончковська); Центра народонаселення МДУ (В. Іонцев, В. Моїсеєнко, Л. Чудіновських) та ін.

Актуальними стали праці В. Кубійовича, В. Липинського, Ю. Липи, С. Рудницького щодо історичних особливостей української колонізації. Дослідники повертаються до цих питань і сьогодні. Серед них – Д. Багалій, О. Данільченко, Я. Дашкевич, В. Євтух, Л. Залізняк, О. Заставецька, В. Наулко та ін. Історичні хвилі українських еміграцій досліджували П. Гуцал, С. Качараба, С. Наріжний, М. Траф'як, В. Трошинський, Б. Фіногеев та ін.

В 90-ті роки актуальними стали дослідження раніше заборонених напрямів міграцій (депортацій, репресій) – С. Алієва, Н. Бугай, О. Гонова, В. Зініча, В. Кабузан, П. Поляна, П. Федорчак та ін. Проте, з 2000 р. більш актуальними стають проблеми політико-правового врегулювання трудової міграції в СНД, проблеми міграційного заміщення трудових ресурсів потенціалу України з огляду на демографічну кризу (А. Перковський, С. Пірожков, О. Леонтенко, О. Макарова, І. Прибиткова, З. Сиройч, О. Тюрюканова, Г. Фединак, М. Шабанова та ін.).

Міграцію населення як форму неоколоніального перерозподілу простору аналізували А. Ахієзер, Д. Замятін, О. Неклесса, французькі – Ж. Агталі, П. Столкер, І. Лакост, американські – І. Валлерстайн, П. Б'юкенен. Міграційну політику в контексті національної безпеки України досліджували В. Горбулін, О. Качинський, І. Кресіна, О. Надьон, В. Новік, В. Олефір, О. Піщуліна та ін.

Формування та еволюцію міграційної політики в Україні відстежували М. Срух, А. Мацко, М. Мокляк, П. Надолішний, Ю. Римаренко, О. Ровенчак, С. Чехович, Ю. Шамшур, М. Шульга.

Транскордонне співробітництво, візову політику в умовах глобалізації міграційних потоків та євро інтеграційних спрямувань України досліджують А. Баян, О. Їжак, Є. Кіш, Ю. Кутах, І. Погорська, С. Стоєцький, Т. Траверсе та ін.

Проблемам інтеграції іммігрантів, забезпечення прав іноземців, біженців та осіб, що шукають притулку в Україні постало предметом аналізу О. Андрысек, Т. Анісімової, В. Вітвицької, О. Заржицької, С. Крижанівського, Т. Ранта, В. Стешенко, В. Шаповала та ін.

Стратегії країн щодо зв'язків із діаспорою та етнополітичну ситуацію прикордоння України аналізували С. Бучута, І. Зевельов, Д. Карабан, А. Клайзнер, А. Круглашов, М. Марунчак, Г. Москаль, А. Попок, С. Лазебнік

Актуальність проблеми міграційних процесів для сучасної України та міграційної політики знайшла своє відбиття й у дисертаційних дослідженнях С. Адамовича, О. Бабенко, І. Ковалішина, В. Олефір, С. Мосьондза.

У *підрозділі 1.2. «Методологічні підходи формування міграційної політики»* встановлено, що методологічним каркасом міграційної політики можуть виступати наукові підходи, що пояснюють розвиток міграційного простору та наслідки міграції. Більшість з них припадає на соціологічний, демографічний, економічний, системний, геополітичний, цивілізаційний підходи.

Так, в межах соціологічного підходу міграційну політику розглядають як вплив на забезпечення привабливості країн в'їзду й виїзду (теорія притягання-виштовхування); як засіб впливу на міграцію, як автономно відтворюваний процес (теорія міграційного ланцюга); як вплив на процес адаптації мігрантів (теорія асиміляції); як засіб впливу на міграцію, як історичний образ колективної більшості, що має відтворювати певну концепцію культури (етносоціальний напрямок) та ін.

В межах демографічного підходу можна виокремити ряд теорій (теорія народонаселення, теорія демографічного переходу, теорія циклів, концепція нульового сальдо міграції) де міграційна політика виступає формою прямого впливу на відтворення населення як на геостратегічний потенціал держави.

В геополітиці та геоекономіці міграційні рухи визначаються глобалізацією розподілу праці. Питання політичних можливостей впливу на економічні детермінанти міграції населення постало предметом аналізу в неокласичній теорії, новій економічній теорії міграції, концепції сегментованого ринку праці, теорії світових систем, теорії взаємозалежного глобального розвитку та ін.

Методологія формування міграційної політики в межах цивілізаційних підходів вибудовується в залежності від лінійного або циклічного розуміння процесу глобалізації та його впливу на розвиток національних утворень.

В рамках системного підходу в 80-і рр. міграціологія почала розвиватися як самостійний науковий напрямок, що виходить з того, що міграція не є явищем ні суто економічним, ні суто політичним. Отже, створювати міграційні стратегії можливо лише спираючись на системний підхід.

У *висновках до розділу I* визначається, що незважаючи на значний внесок вчених у дослідження проблем міграції, теоретичне обґрунтування державної міграційної стратегії та її методологічне узагальнення майже не представлено в розробках сучасних політологів. Міграційна проблематика завбільшки є зосередженою в розробках економістів, юристів, соціологів.

Аналізу історії формування і розвитку міграційної політики, як дії держави, що спрямована на реалізацію національного інтересу присвячений другий розділ «Міграційна політика: історія формування та державні стратегії».

У підрозділі 2.1. «Формування міграційної політики» представлено еволюцію природи, напрямків міграцій та оцінки їх наслідків. Аналізується значення міграцій як передумови соціально-політичної еволюції з часів розкладання первіснообщинного ладу до появи ієрархії соціальних відносин. Поштовхом до міграцій були як доцентрові, так і відцентрові тенденції, як чинники політичного розвитку. Міграції, в свою чергу, обумовили такі соціально-культурні процеси як розсіювання, сепарація, акультурація, асиміляція, метисизація, міксація, уніфікація та ін. Характер змін, за результатом міграцій, залежав від рівня соціально-політичного розвитку контактуючих груп; особливостей господарсько-культурного типу й наявності вільних екологічних і економічних ніш; демографічної потужності груп і збалансованості статевовікового складу. Ці чинники впливали на швидкість і спрямованість асиміляційних процесів: культурогенез і політогенез, зокрема.

Міграційний рух послідовно змінював специфіку й функції: з переважно природного руху, метою якого було «притосування», міграція здобуває функції елементу політики. В середньовіччя, міграційна політика, як складова демографічних програм стала впливати на оцінку ефективності політичної влади. Чисельність населення сприймалася як фактор сили держави. Пануючим напрямком демографічної теорії й політики країн (Англія, Франція, Данія, Іспанія, Пруссія, Австрія, Росії) стає популяціонізм, заснований на тезі, що слава монархів пропорційна числу їх підданих. Штучне стимулювання міграційних потоків для вирішення політичних та економічних проблем співіснувало з стихійними міграціями – втечами від тиску державної влади. Остаточно сформувалась двоїстість характеру міграцій.

У підрозділі 2.2. «Стратегії управління міграційними процесами» зазначено, що управління міграційними рухами має в основі різні підходи: адміністративний (носить ситуативний характер і має єдину мету – підтримання стабільності системи. Відсутність мети вдосконалення системи, заперечує потребу дослідження міграційної поведінки, а регулювання міграційного процесу здійснюється за допомогою силових рішень); позитивістський (спрямований на пошук закономірностей міграцій, оцінку їх наслідків, визначення ефективності управління, на побудову моделей міграційних процесів. Міграційна поведінка розглядається як результат індивідуального вибору. Об'єктом створення міграційної політики постають приватні інтереси потенційних мігрантів. Цей підхід в управлінні міграціями знаходить реалізацію сьогодні в програмах по «запрошенню співвітчизників» у Росії, Румунії, Угорщини, Болгарії, Польщі та ін. країнах); соціологічний (заснований на комплексному аналізі міграційного процесу, де основою визнається етнокультурна поведінка груп населення, що є потенційними для міграції).

Регулювання міграцій демонструє «моделі благополуччя»: континентально-європейську, англосаксонську, північну, соціалістичну,

середземноморську, що різняться за обсягом пільг для мігрантів, за обґрунтуванням права на їх одержання, за організацією. В 50–60 роки домінувала континентально-європейська модель, в 70-і роки – із вступом у ЄС Великобританії, Данії й Ірландії – ситуація змінилася. В 80-і роки, коли межі ЄС просунулися до півдня, значимим став середземноморський варіант, в 90-і роки – підсилилася «вага» північної моделі.

Національно-державне будівництво потребує стратегічного планування міграційних заходів з метою співставлення «доцільності» міграцій із потенційними проблемами збереження стабільності. Забезпечення національної єдності має моделі: французьку (асиміляційну), німецьку (сегрегаційну), англійську (плюралістичну). Стратегіями міграційної політики є: відмова від стимулювання припливу мігрантів (бар'єрна); стимулювання імміграції (контактна); відбір мігрантів (фільтруюча).

У підрозділі 2.3. «Сучасна міграційна політика: тактика національних утворень, напрямки інституціоналізації» розглядається формування і сучасний розвиток нормативно-правових механізмів, за допомогою яких регулюється кількісний та якісний склад міграційних потоків, їх спрямування, обсяги.

Країни, які приймають мігрантів можна розділити на: іммігрантські країни протекціоністського типу; імміграціоністські країни, які прагнуть бути такими, але вирішують проблеми реалістично; іммігрантські країни, які сподіваються на інтеграційний потенціал своїх культур. Різниця полягає в питаннях легалізації мігрантів, одержання громадянства по «праву крові» або «праву землі», а також «натуралізації», або комбінованого застосування принципів. Для міграційних явищ, ототожнених з певною соціальною системою, характерно, що вони зазнають не лише «внутрішнього», а й «зовнішнього» врегулювання.

Через підвищення міграційної активності забезпечення стабільності держав Європи залежить від колективних заходів регулювання міграціями. І, якщо ще у 80-ті рр. XX ст. міграційні питання вирішувалися шляхом неформальних міжурядових відносин, то у 1990-і вони набули формалізації. В тексті Договору про створення ЄС міграційна політика розглядалася у контексті внутрішньої безпеки, а не прав людини. Запровадження єдиної для ЄС міграційної політики і практики розпочалося лише у 1999 р. Розуміння міграції як глобального, системного процесу з'явиться лише на початку ХХІ ст.

У висновках до II розділу зазначено, що міграція є чинником соціально-політичного розвитку. Розвиток міграційної політики залежить від стратегічної мети. Різні стратегічні установки породжують розходження тактичного характеру.

У третьому розділі «Міграційна політика в Україні: умови стратегічного планування, форми та сучасні здобутки» встановлюється проблемне коло питань щодо стану формування міграційної політики в процесі відбудови української державності.

У підрозділі 3.1. «Міграційні процеси та теренах України: міграційний простір та форми соціально-політичного упорядкування» визначено, що Україна сформувалася як частка «Великого кордону», а територія постала міграційним бар'єром, етноконтактною зоною. Перебування України у складі імперій (Російської, Австро-Угорської, Османської), Польщі зумовило в різні часи міграцію населення з України у різні кінці цих імперій. З 40-х рр. XVII ст. колонізаційна політика Російської імперії запровадила ряд заходів заохочення міграції на незаселене прикордоння, з метою геостратегічного укріплення на новій периферії імперії. Державні заходи включали: встановлення дискримінаційної «смуги осілості» й заборону євреям займатися землеробством (в 1796 р.); роздачу державним селянам земель у прикордонні; надання пільг колишнім запорожцям, що переселялися на відведенні на осілості землі Чорноморського війська; примусове переселення урядом на Кубань у 1832 р. кількох тисяч дівчат з Лівобережної України; надання дозволу отримувати землю у прикордонні невійськовим (з 1868 р.) та ін.

Були і стихійні міграції населення, що посилювалися після знищення панщини в Австро-Угорщині та кріпосного права в Росії. В кінці XIX ст. посилювалася еміграція населення із західноукраїнських земель. До економічної приєдналася політична еміграція 1917–1920 рр. Вибухли займали «іногородці», що переселялися, їх кількість не стала «заміщаючою», проте була достатньою, щоб посилити етнічну строкатість країни.

Багатонаціональність і нерівномірне розселення призведе до дискусії щодо шляхів консолідації: шлях «селянської» асиміляції (С. Рудницький), природної колонізації-експансії української чорноморської раси (Ю. Липа), шлях мультикультуралізму (В. Липинський).

З 20-х років XX ст. в СРСР вимушені та примусові міграції населення стали буденним інструментом політики. Після II Світової війни міграційні процеси носили внутрішній характер (село-місто, міжрегіональні), забезпечуючи соціально-економічні проекти влади (набори на промислові новобудови, на освоєння цілих земель). Еміграція залишалась регламентованою, носила характер «вислання». З 1993 р. було прийнято Закон про свободу в'їзду виїзду для всіх. Якість, обсяги, напрями міграції змінилися.

У підрозділі 3.2. «Якісні риси міграційних процесів в Україні» зазначено, що за оцінками ООН Україна займає 4 місце в п'ятірці країн, де проживають міжнародні мігранти. Втім, більше 30% українців живуть за межами України. Серед країн пострадянського простору Україна продукує найбільшу кількість мігрантів.

З 90-х роках XX ст. Україна пережила декілька міграційних хвиль. За цей період відбулися зміни в характері, складі, інтенсивності міграційних рухів. Зростання позитивного сальдо міграцій в 1992 р. досягло піку, що обумовлювалося процесами «розводу» армії та репатріацією, розпадом СРСР, етнотериторіальними конфліктами, що обумовили зростання

біженців. На початку 90-х рр. імміграція в Україну перевищувала еміграцію. Проте вже в 2002 р. брутто-міграція між країнами колишнього СРСР скоротилася у 8 разів, а еміграція в СНД з України – в 5 разів. Незважаючи на те, що загальні обсяги еміграції порівняно з 1992 р. зменшувалися, з 1994 р. еміграція по відношенню до імміграції була домінуючою тенденцією до 2005 р. Щорічно прибувало в 2 рази менше осіб ніж вибувало. З 2005 р. тенденція міграційного напрямку змінилася. І вперше міграційний приріст став додатнім. Ця тенденція триває.

Серед іммігрантів переважають біженці, шукачі притулку, транзитні нелегальні мігранти. Дані про кількість нелегальних іммігрантів в Україні ризняться від 60 тис. до 1,6 мільйона осіб, як і дані з обсягів трудової еміграції з України (від 2 до 7 млн. осіб).

У підрозділі 3.3. *«Інституційна основа міграційної політики в Україні»* зазначається, що реформування адміністративного апарату держави, численні конституційні проблеми позначилися на якості міграційної політики, яку демонструє відсутність Міграційної Концепції, а відтак і Міграційної Стратегії; відсутність єдиної системи статистичного супроводження процесів міграції та забезпечення управлінців та політиків об'єктивною інформацією; відсутність єдиного органу, відповідального за реалізацію міграційної стратегії; відсутність механізму взаємодії державних органів влади, які регулюють в'їзд, виїзд, перебування та працевлаштування працівників за кордоном; відсутність інформаційної мережі для ознайомлення громадян з можливостями працевлаштування за кордоном; відсутність Концепції етнополітики, яка закладає принципи адаптації та інтеграції іммігрантів у суспільство, та ін.

Втім, Україна встановлювала міжнародні стандарти. Було оновлено законодавство з питань регулювання статусу учасників міграційних процесів. Відбувалася спроба вдосконалити інституційну систему. Серед досягнень – визнання пріоритетів держави в області демографічної політики (забезпечення міграційних резервів пом'якшення депопуляції та ін.). Держава здійснює кроки по залученню «бажаного» населення до імміграційних процесів (підтримка «закордонних українців»). Залучення близько етнічного населення є новітньою формою не лише вирішення соціокультурних та економічних проблем демографічної кризи, але й геополітичною стратегією, до якої вдаються сусіди України. Боротьба за демографічні ресурси через міграційну політику підвищується в умовах ускладнення демографічної ситуації в країнах Європи, де Україна посідає друге після Болгарії місце за темпами депопуляції.

У підрозділі 3.4. *«Стратегічне планування міграційної політики України в умовах міжнародного та міждержавного співробітництва»* встановлено, що двосторонні та багатосторонні угоди постають структуруючими елементами міграційної політики і мають виключну суспільну значущість. Введення в дію Шенгенського візового режиму

до 2007–2011 рр. «західними» сусідами України, що стали членами ЄС вимагає уніфікації порядку перетину кордону за нормами ЄС. Втім, ще в 1999 р. у відповідності до Стратегії інтеграції України до ЄС, було розроблено заходи, спрямовані на реформування міграційно-візової політики, яка базується сьогодні на асиметричному підході.

У 2007 р., посиляючись на План дій «Україна – ЄС», сторони прийняли, а в 2007–2008 рр. ратифікували «Угоду щодо реадмісії» та «Угоду про спрощення оформлення віз». Регулювання міграційних рухів було доповнено започаткуванням укладення угод про малий прикордонний рух з Україною (про безвізові поїздки мешканців прикордоння). Угоди про спрощений порядок перетину кордону доповнюють форми транскордонного співробітництва, що існують.

У висновках до III розділу зазначається, що формування міграційної політики в Україні є частиною національно-державного будівництва. Отже, має включити заходи щодо спрямовані на організацію внутрішнього простору; щодо адаптації національної міграційної політики до міжнародних стандартів; щодо узгодження геостратегічних інтересів з учасниками міграційного обміну.

У Висновках представлено підсумки дослідження. З точки зору політологічного аналізу міграцією є будь-які зміни в межах міграційного простору, які впливають на структуру та якість політичних систем. Міграційний простір розуміється як система взаємопов'язаних рухів населення в межах певних геополітичних систем, природна ієрархічність яких обумовлює структурованість міграційного простору. Логіка динаміки міграційного процесу в кожній просторовій структурі залежить від об'єктивних чинників та від міграційної політики. Міграційна політика є комплексом заходів, які спрямовані упорядкування переміщень в межах соціально-політичного простору. Усвідомлення системного впливу міграцій на розвиток політичних утворень потребує складення довгострокових міграційних програм як складових частин національно-державних стратегій. Розвиток політичної міграціології передбачає створення національних міграційних стратегій, як комплексу форм цілеспрямованого впливу, які включають в себе реалізацію довгострокових взаємопов'язаних принципів регулювання міграційної ситуації. Послідовна зміна міграційних ситуацій, тобто хід будь-якого міграційного явища і розвиток залежних від нього наслідків формує міграційний процес. Термін «міграційний процес» застосовується до різних міграційних сфер. Це є міграційні процеси асиміляції, адаптації, акультурації, етноанізотропії, дисиміляції, диференціації, інтеграції, реінтеграції, обміну населенням. Так, об'єктивний стан справ обумовлює класифікацію міграційних процесів за значенням в міграційному просторі.

Якщо в ХХ ст. домінували директивні засоби конструювання міграційного простору, то з початку ХХІ ст. стихія міграційного впливу обумовлює трансформацію засобів політики.

Міграція може досліджуватися як процес переміщення, або його результат, який формується з урахуванням процесу адаптації – поведінкової реакції на встановлені принципи забезпечення національної консолідації. Комплекс державних заходів щодо управління міграційними потоками передбачає виокремлення двох етапів: встановлення режимів в'їзду та виїзду, здійснення політики з інтеграції та адаптації нового населення.

Міграція є формою державної тактики з підтримки та презентації національних інтересів за кордоном, або формою втримання економічного розвитку шляхом забезпечення обсягу та якості демографічних ресурсів.

Реалізація національного інтересу може обмежуватися територією держави, або поширюватися за межі територій державних утворень. Міграційна політика залежно від рівня міграційного простору може мати як державний, так і наддержавний (регіональний, міжнародний) рівні реалізації.

Реалізація може мати симптоматичний, чи стратегічний характер. Втручання в процеси міграції відомо з часів існування держави, але систематичного характеру воно набуло в XX ст., коли сформувався глобальний міграційний простір. Остання чверть XX ст. характеризується злиттям у комплекс заходів щодо впливу на міграційні рухи: заходи з регулювання надлишку населення; заходи з встановлення режимів в'їзду-виїзду, візового режиму, режиму перетину кордонів, режиму прикордонних зон; диференціювання мігрантів за правовими статусами; політика щодо регулювання трудової міграції; політика по наданню політичного притулку; політика по регулюванню якості населення, що прибуває; по формуванню системи відбору (встановлення квот, балів та ін.); політика щодо обмеження нелегальної міграції (реадмісія або легалізація мігрантів); заходи щодо сприяння адаптації мігрантів та інтеграції сталих діаспорних груп; політика щодо надання громадянства.

Більшість з заходів міграційної політики виникли в межах постколоніальних систем. Зміни в глобальній системі на початку XXI ст. призвели до трансформації регіональних міграційних просторів, що консолідуються навколо нових геоекономічних центрів. Всі види міграцій постають наслідком та одночасно причиною нерівномірного соціально-економічного розвитку різних народів країни.

Втім, міграції сприяють здійсненню обміну людськими і матеріальними ресурсами. Отже, міграція має двоїсту природу, а міграційна політика має враховувати особливості міграційних регіональних просторів як цілісних систем, що мають власну логіку розвитку (демографічну, культурну, соціально-економічну).

Зміни в структурі міграційного простору обумовили зростання значення політики, що спрямована на забезпечення якісної міграції, яка заміщує демографічний відтік. В межах глобального міграційного простору виникло усвідомлення необхідності захисту країн донорів, та вирівнювання

загальносвітового економічного балансу. Це призводить до виникнення ідей: відмирання національних утворень, природного нівелювання державних міграційних просторів, ідеї ліквідації державних кордонів, або ідеї підтримання національного потенціалу через оригінальну державну міграційну політику. Створення нової міграційної політики розпочалося лише в 90-х років ХХ ст. з узгодження застосування головних категорій та понять («біженець», «мігрант», «меншина», «діаспора» та ін.). Першу в історії зустріч на вищому рівні з питань міграції ООН було проведено у 2006 р. Отже, головною проблемою сьогодні є не реформування існуючих правил, а вибудовування нової системи, яка здатна погодити інтереси суб'єктів політичного процесу.

Створення інституційної основи міграційної політики в Україні залишається уразливим процесом. Сучасний стан регулювання міграційних процесів потребує системного регулювання, яке включає декілька послідовних рівнів: створення Концепції національно-державного розвитку, в якій відбиті національні інтереси та пріоритети; формування Стратегії міграційного розвитку як складової частини реалізації національних інтересів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Баланюк Д. М. Законодавче забезпечення міграційної політики України в умовах міжнародного поділу праці та інтеграції / Д. Баланюк // Актуальні проблеми політики. Зб. наук. праць / Відп. ред. вип. Л. І. Кормич. – Одеса: Фенікс, 2007. – Вип. 32. – С. 95-103.
2. Баланюк Д. М. Міграційна політика європейських країн: досвід для України / Д. Баланюк // Наукове пізнання: методологія та технологія. Серія: Філософія, соціологія, політологія. – 2007. – № 1 (19). – С. 7-17.
3. Баланюк Д. М. Еволюція принципів міграційної стратегії в ЄС на початку ХХІ ст. / Д. Баланюк // Наукове пізнання: методологія та технологія. Серія: Філософія, соціологія, політологія. – 2007 – № 2 (20). – С. 15-21.
4. Баланюк Д. М. Проблеми дослідження міграції як об'єкта державного регулювання / Д. Баланюк // Вісник СевДТУ. Вип. 91: Політологія: зб. наук. праць. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2008. – С. 214-218.
5. Баланюк Д. М. Особливості участі України в міжнародному русі робочої сили у контексті глобалізації економічного розвитку / Д. Баланюк // Держава і право. Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 40. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – С. 655-663.

АНОТАЦІЯ

Баланюк Д. М. Стратегія міграційної політики в період національно-державного будівництва. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2009.

Дисертація присвячена дослідженню особливостей становлення та реалізації стратегій міграційної політики в період національно-державного будівництва та визначенню стану формування міграційної політики України.

Аналізуються проблеми становлення міграційної проблематики, як об'єкту політологічного аналізу, простежується еволюція становлення міграційної політики в історичній ретроспективі. Досліджується взаємовплив державних міграційних стратегій на динаміку міграційного процесу і форми міграційної політики. Досліджуються особливості міграційних рухів, їх вплив на національну безпеку.

Проаналізовано процес формування міграційного простору України, процес реформування інституційної бази міграційної політики. Представлено практичні рекомендації щодо міграційної політики.

Ключові слова: міграційний простір, міграційний процес, міграційні рухи, міграційна політика, стратегія, національно-державне будівництво.

АННОТАЦИЯ

Баланюк Д. М. Стратегия миграционной политики в период национально-государственного строительства. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2009.

Диссертация посвящена проблемам становления миграционной политики как стратегического планирования и реализации мер по упорядочиванию миграционного пространства в период национально-государственного формирования.

Анализируются проблемы становления миграционной проблематики как объекта политологического анализа путем выявления условий преобразования миграций населения в активный фактор социально-политического развития.

Отмечено, что миграционные процессы являются следствием, и, одновременно, причиной разрушения культурной целостности национального образования и его традиционных социально-политических структур, институтов, жизненного уклада. Социально-экономические и демографические изменения тормозят модернизационную активность.

В условиях безработицы иммиграционные процессы влияют на рынок труда, вносят нестабильность в производственные и национальные отношения.

С другой стороны, миграционные процессы выступают фактором постоянной трансформации этнополитической картины мира, формирования новых политических наций. Миграционные процессы способны выступать в качестве фактора этнонациональной консолидации и повышения значимости этнокультурной традиции. Итак, учитывая тенденции иммиграционных движений, государство способно влиять на процесс солидаризации граждан, используя не только социально-экономические мотивы, но и этнические факторы.

Представлено политологическое определение понятий, которые служат каркасом научного анализа: «миграционное пространство», «миграционный процесс», «миграционные движения», «миграционная политика», «миграционная стратегия». Установлено, что миграционная политика является комплексом мер, направленных на реализацию задач по упорядочению перемещений в пределах социально-политического пространства. В зависимости от уровня миграционного пространства миграционная политика может иметь как государственный, так и надгосударственный (региональный, международный) уровни реализации. Реализация миграционной политики может иметь симптоматичный или стратегический характер. Осознание системного влияния миграций на развитие политических образований нуждается в составлении долгосрочных миграционных программ как составных частей национально-государственных стратегий. Современное развитие миграциологии предусматривает создание национальных миграционных стратегий, как комплекса действий, форм целенаправленного влияния, которые включают в себя реализацию долгосрочных взаимосвязанных принципов гибкого регулирования миграционной ситуации. Последовательное изменение миграционных ситуаций, т.е. протекание любого миграционного явления, видоизменение его типов, а также развитие зависимых от них следствий формирует миграционный процесс. Термин «миграционный процесс» коррелирует с процессами ассимиляции, адаптации, аккультурации, диссимилиации, дифференциации, интеграции, реинтеграции, обмена населением. Итак, объективное состояние реальных дел обуславливает классификацию миграционных процессов согласно их роли в миграционном пространстве.

Прослежены характеристики миграционных движений, формы влияния на национальную безопасность. Установлено, что в условиях геополитической дестабилизации миграционная политика может использоваться как форма компенсации и сбалансирования демографического потенциала, этнической консолидации, собирания «своих», национально-территориального восстановления.

В работе прослежена эволюция становления миграционной политики в исторической и социальной ретроспективе: от мер симптоматического

регулирования до стратегического планирования. Доказано взаимовлияние национальных интересов и государственных стратегий на динамику миграционного процесса и формы миграционной политики. Установлено влияние стратегий и методов регулирования миграционных потоков на формирование «качественных» характеристик населения как геостратегического потенциала государства.

Реконструирован процесс формирования миграционного пространства в пределах территорий современной Украины и исторические формы его упорядочивания. Проанализированы особенности миграционных процессов в Украине, процесс реформирования институтов миграционной политики.

Рассмотрено и проанализировано использование Украиной международного опыта в процессе формирования миграционной политики, выяснены перспективы адаптации к принимаемым международным и межгосударственным соглашениям.

Представлены рекомендации по осуществлению миграционной политики.

Ключевые слова: миграционное пространство, миграционный процесс, миграционные потоки, миграционная политика, миграционная стратегия, национально-государственное строительство.

SUMMARY

Balanyuk D.M. Strategy migratory in the period of nationally state building. – Manuscript.

Thesis to obtain the scientific degree of Candidate of Political Science speciality 23.00.02 – Political Institutions and protsessy. – Odessa National Law Academy, Odessa, 2009.

Is devoted research of becoming and realization of strategies of migratory in the period of nationally state building.

The problems of becoming of migratory policy strategy are analyzed, as to the object of political science analysis, by determination of terms of transformation of migration in the factor of socio-political development. Descriptions of migratory form of influence are probed on national safety.

The evolution of becoming of migratory is in-process traced in a historical retrospective view. Interinfluence of state migratory strategies on the dynamics of migratory policy. The process of forming of migratory space of Ukraine, of reformation of migratory is analyzed. Practical recommendations are in relation to a migratory .

Key words: migratory space, migratory process, migratory strategy, nationally state building.